

ТМ	Г. XXII	Бр. 3-4	Стр. 255 - 264	Ниш	јул - децембар	1998.
----	---------	---------	----------------	-----	----------------	-------

UDK 165+141.82+1(497.1)

Прегледни рад

Примљено: 25.12.1998.

Ратко Нешковић

Филолошки факултет

Београд

**ТИПОЛОГИЈА И КРИТИКА
ДИЈАЛЕКТИКЕ НЕМАЧКЕ ФИЛОЗОФИЈЕ
(Подсећање на једно рано дело
професора Глигорија Зајечарановића)**

Rezime

Delo Dijalektika nema~ke klasi~ne filozofije profesora Gligorija Zaje~aranovi}a nastalo je iz istra`ivawa koje se legitimi {e marksisti~kom filozofijom kao svojim polazi {tem. Ta legitimacija danas olako izaziva podozivost jer je to stanovi {te u svom razvoju pro {lo kroz razli~ite i kontroverzne forme. Istra`ivawe koje je u ovoj kwizi na delu izvedeno je sa stanovi {ta Marksove prodorne analize i kritike nema~ke klasi~ne filozofije, a ne sa stanovi {ta bilo koje dogmatske i neproaktivne marksisti~ke pozicije. To se mo`e objasniti i konkretno-istorijskim okolnostima: istra`ivawe se odvijalo u vremenima kad je filozofska misao u Jugoslaviji odlu~no i samosvesno izlazila iz etape dogmatske zatvorenosti i literarnog siroma {tva i u {la u svoje otvoreno, kriti~ko i istra`iva~ko razdoblje. Zato je Gligorije Zaje~aranovi} usvom radu mogao da se osloni ne samo na Marksovu recepciju nema~ke klasi~ne filozofije nego i na brojne kontroverzne recepcije dijalektike nema~ke klasi~ne filozofije i dijalektike u marksizmu. Zavr {e-tak istra`ivawa koje je ova kwiga prezentira sadr`i instruktivno upozorewe marksisti~kom mi {qu. To upozorewe oslawa se na Marksov kriti~ki stav da dijalekti~ka metoda mo`e biti produktivna, efikasna i nadmo}na samo ukoliko u "pozitivno razumevawe postoje}eg stawa unosi ujedno i razumevawe wegove negacije, wegove nu`ne propasti", odnosno ako "svaki postali oblik shvata u toku kretawa, dakle i po wegovoj prolaznoj strani". Danas se lako mo`e konstatovati da su na {a teorijska misao, u zna~ajnoj meri, a politi~ke snage na {eg istorijskog razvoja, skoro u potpunosti, previjale ovo upozorewe.

Kqu~ne re~i: nema~ka klasi~na filozofija, dijalektika u marksizmu, filozofska misao u Jugoslaviji.

1. U ukupnom delu Profesora Gligorija Zaječaranovića kwiga *Dijalektika nemačke klasične filozofije* zauzima posebno mesto.¹ Ovo delo nastalo je na početku njegove nastavničke delatnosti, a po suštini ono je nastajalo kao "kotrkawe tekog kamena filozofije" (V. Lukač). Reč je o sređenoj okolnosti da je on svoj poetak nastavničke delatnosti imao na proučavawu nemačke klasične filozofije. A upravo je to kao kotrkawe tekog kamena filozofije ona konsekwentna takazavako ozbiqno filozofsko obrazovawe u savremenom svetu. Delo *Dijalektika nemačke klasične filozofije* je svedočanstvo o tome kako je Gligorije Zaječaranović savladao taj filozofski put i prvu (asistentsku) fazu svoje univerzitetske karijere. Naime, delo je nastalo iz temeqnog itawa nemačke klasične filozofije iji je prvi i bitan oblik bilo tumaewe tekstova nemačkih klasičnih filozofa na asovimave`bawa iji je uesnik bio i potpisnik ovog priloga kao student filozofije u Beogradu. Osnovni lik ovog višegodišnjeg isitavawa tekstova nemačkih filozofa je doktorska disertacija (1969). Ovom ranom Zaječaranovićevom radu su u dobroj meri komplementarne studije nastale u ovoj etapi njegovog misaonog razvoja: *Dijalektika qudskog sveta* i *Analiza i sinteza u okviru dijalektike Hegela i Marksa*.

Delo *Dijalektika nemačke klasične filozofije* nastalo je iz istraivawa koje se legitimiše marksističkom filozofijom kao svojim polazištem. Ta legitimacija danas olako izaziva podozrivost jer je to stanovište u svom razvoju prošlo kroz različite i kontroverzne forme. Istraivawe koje je u ovoj kwizi na delu izvedeno je sa stanovišta Marksove prodorne analize i kritike nemačke klasične filozofije, a ne sa stanovišta bilo koje dogmatske i neproduktivne marksističke pozicije. To se može objasniti i konkretnoistorijskim okolnostima: istraivawe se odvijalo u vremenima kad je filozofska misao u Jugoslaviji odlučno i samosvesno izlazila iz etape dogmatske zatvorenosti i literarnog siromaštva i ušla u svoje otvoreno, kritičko i istraivačko razdoblje. Zato je Gligorije Zaječaranović usvom radu mogao da se osloni ne samo na Marksovu recepciju nemačke klasične filozofije nego i na brojne kontroverzne recepcije dijalektičke nemačke klasične filozofije i dijalektike u marksizmu, koje je i stvarno i simbolički izrazilo delo V. Lukača koji je meju

¹ Gligorije Zaječaranović, *Dijalektika nemačke klasične filozofije*, Novi Sad, 1971.

prvima temečno istakao potrebu dubčeg kritičkog istraživanja dijalektičkog mišljenja u nemačkoj klasičnoj filozofiji i preispitivanja marksističke recepcije dijalektike i to digao na rang bitnog uslova razvoja filozofskog mišljenja u našem vremenu.

Zajčaranovi} se u svom istraživanju jednako oslonio na tekstove nemačkih klasičnih filozofa, na Marksovu kritiku analizu i na brojne kontroverze o dijalektici (Lukacijev, Sartr, Kojev, jugoslovenski filozofi). Ove raznovrsne osnove su mu mogle otvoriti put u spoznaji različenosti, slojevitosti, protivrečnosti i granica dijalektičkih koncepcija u nemačkoj klasičnoj filozofiji.

2. Posebne oblike, ili tipove, dijalektike u nemačkoj klasičnoj filozofiji Gligorije Zajčaranovi} je istraživao temečno i to, najpre, na osnovu imanentne analize sadržaja filozofija Kanta, Fichtea, Schellinga i Hegela.

Istraživanje uverava da je dijalektika u nemačkoj klasičnoj filozofiji izgrađena na osnovu povezanosti s društveno-istorijskom praksom u celini i u njenim posebnim oblicima koji tvore različite strane qudske delatnosti. Tu "prirodnu vezu" dijalektike i istorijskog praksisa Gligorije Zajčaranovi} pretpostavlja kao nužan i samorazumljiv odnos. Naime, njemu je posve jasno da filozofski subjekt stiče svest o dijalektici samo na osnovu qudske delatnosti. Zato on već u svom istraživanju polazi od toga da je praksa u osnovi različenosti i njome dijalektike i moguće teorijske tipologije njenih likova. Sledi njegov napor da pokaže konkretno-istorijsku uslovnost dijalektičkih koncepcija u nemačkoj filozofiji i to realnim stavima evropske istorije, a posebno onih dubinskih istorijskih i misaonih tokova koji su vodili velikim evropskim preokretima, industrijskim i političkim revolucijama i njihovim posledicama. Braneći dosledno uverenje o toj povezanosti njome filozofije s posebnim stranama qudske prakse Zajčaranovi} nalazi da se četiri osnovna oblika dijalektike u nemačkoj filozofiji zasnivaju na posebnim momentima qudske prakse: na znanju, na moralno-političkom delovanju, na stvaralaštvu i proizvodnji, najzad, na univerzalnoj delatnosti sadržaja rada. Iz te povezanosti dijalektike i prakse i rezultata koji su nužno proizašli on je mogao da izvede četiri komplementarna tipa dijalektike u nemačkoj klasičnoj filozofiji. Te forme po sebi i krajnjim momentima su: dijalektika kao logika privida (Kant); dijalektika subjekt-objekt odnosa (Fichte), dijalektika objektivnog realiteta (Schelling), dijalektika totaliteta (Hegel).

2.1. Kantovu filozofiju u celini Zaječaranovi} razume kao kriti~ko "neprekidno rvawe s dijalekti~kim problemima", i to po~ev od dijalektike nastanka sveta do dijalektike uma. Zato iz mno{tva zna~ewa re~i dijalektika on afirmi~e ono koje je bilo presudno za daqi razvoj dijalekti~kog mi{qe~wa u nema~koj klasi~noj filozofiji. Izdvaja se dijalektika spekulativnog uma koji proizvodi sazname iz sebe. U toj delatnosti uma najzna~ajniyi moment je upravo to da se um u sebi "razdire i razara na osnovu svog unutra{weg sukoba a u kome se weгови unutra{wi principi me|usobno poni{tavaju". Tu je, dakle, re~o izvornoj i imanentnoj protivre~nosti uma.

Sadr`ina dijalektike uma ispoqava se kao antinomi~no postavljanje prema stvarnosti. Protivre~nost je zato osnova "prirodne antitetike" qudskog uma, odnosno unutra{we borbe uma i nemogu}nosti da se iz toga iza|e na jednozna~an i definitivan na~in. Ova "prirodna antitetika", ili sistem antinomije, ti~e se sveta (ima li svet po~etak u vremenu i granice u prostoru), ne-postojawa prostih (nedeqivih) delova supstancije u svetu, kauzaliteta slobode (postoji li prirodni kauzalitet ili kauzalitet slobode), boga (postoji li ili ne "apsolutno nu`no bi}e"). Priznawe da se ne mo`e iza}i iz antinomija mo`e da se razume i kao odbijawe mogu}noti izgradwe filozofije kao pozitivne nauke o svetu. Me|utim, time filozofija (ili metafizika) ne prestaje da bude "prava ili istinita filozofija" ve} obrnuto: ona ostaje izvorna filozofija, tragawe, preispitivawe, istra`ivawe. Ali tu se pokazuje da je Kant, uprkos te`wi da zasnuje metafiziku kao nauku, u svom preispitivanju mo}i sazname do{ao do negativne dijalektike privida, odnosno do sazname da se o velikim pitanjima ~oveka, sveta i boga mora uvek nu`no pitati, odnosno do konsekventnog i instruktivnog stava da nam u filozofiji na kraju krajeva ostaje kriti~ki put kao jedino sigurno pribe`i{te. To navodi Zaječaranovi}a da u svom osnovnom kriti~kom nalazu zakqu~i da je kod Kanta dijalektika shva}ena potpuno subjektivisti~ki, kao dijalektika u poqu uma, da rezultira logikom privida, antinomijama, obmanama, kojih se um ne mo`e osloboditi ali da ih kriti~ki filozof mo`e osvestiti upravo kao nu`an privid i samo tako, a ne u pozitivnom znawu, prevladati.

2.2. Fihteova dijalektika je po osnovnom motivu najpre mi{qena, kao i kod Kanta, dakle subjektivisti~ki. No, po svojim rezultatima ona nije negativna dijalektika privida ve} se pretvara u neophodno sredstvo i metod progresivnog razvika qudskog delovawa i saznavawa pojedinca. U sistemu ovog subjektivnog idealizma ukinuta je spoqa{wa suprotnost sves-

ti i stvari po sebi. Za uzvrat je uvedena suprotnost u okviru same delatnosti subjekta: suprotnost Ja i Ne-Ja. Tu je, u stvari, re~o inherentnoj suprotnosti u samoj qudskoj praksi koja je shva}ena kao samodelatnost ili slobodno postavljanje i prevazila`ewe subjekta. Ja je izvorno delatno i samodelatno i u tome se sastoji wegovo istinsko odre|ewe: "Ja sam na svaki na~in svoja vlastita tvorevina".

Fihteova misao u celini, a dijalekti~ka koncepcija posebno, uslovljena je wegovim dru{tveno-politi~kim stavom a pre svega odu{evqewem prema velikoj Francuskoj revoluciji (1789). Naime, mo`e se pokazati da je wegova filozofija samosvesno izgra}ena i kao dubqe razumevawe jednog socijalno-politi~kog stanovi{ta koje se preko odbrane ideja, bur`oaske revolucije u Francuskoj pojavquje i kao odbrana ideje slobodne delatnosti i jednakosti svih qudi. No, kako problem slobode nije mogao da se produktivno re{ava na socijalno-politi~kom nivou Fihte je bio prinu|en da ga re{ava u okviru svog subjektivnoidealisti~nog sistema, dakle u filozofiji. Zato se ovaj sistem gradi kao odbrana subjektivnosti subjekta, kao subjektivno idealisti~ko polazi{te koje afirmi{e delatnost, do`ivqavawe i saznavawe slobodnog subjekta (Ja). Prema Zaje~aranovi}evom temeqnom nalazu Fihteova dijalektika subjekta i objekta ima svoj konsenkventni "prauzrok" u radnom odnosu ~oveka prema prirodi. Odnos koji se izgra|uje u delatnosti subjekta je antiteti~ki odnos pa se zato pokazuje da je u radu zapravo re~o antiteti~koj dijalektici. Ovako shva}en odnos ili dijalektiku radne delatnosti Fihte je uop{tio i podigao na rang modela i metoda svake qudske delatnosti. Afirmi{u}i taj rezultat, Zaje~aranovi} nagla{ava kao izuzetnu zaslugu Fihteovu upravo to {to je on prvi odlu~o naglasio socijalnu i humanisti~ku, i to kao odlu~uju, osnovu dijalekti~ke metode.

2.3. [eling nastoji da izgradi dijalekti~ku koncepciju ali u tome ne polazi od protivre~nosti koja se odigrava tek u subjektivnom zbivawu, dakle u umu ili u delatnosti subjekta, ve} od prirode ukupnog doga|awa u stvarnosti. Zato Zaje~aranovi} mo`e jasno da istakne da [eling svoju dijalektiku gradi ravnopravno na razumevawu i prikazu umetni~ke proizvodwe i proizvodwe u prirodi. To zna~i da se ona misaono izvodi, i to istovremeno i ravnopravno, iz naturfilozofije novovekovnog evropskog mi{qewa (od Bruna do devetnaesto veka koje on rezimira u teoriji polariteta) i iz esteti~kog mi{qewa. Prvi osnov [elingove dijalektike prona|en je u nagomilanom znawu moderne prirodne nauke s kraja osamnaestog i po~etka

devetnaestog veka koji je nu`no vodio modernim nau~nim hipotezama, teorijama i naukama a posebno teoriji evolucije. U tom nagomilanom znawu [eling je posebno ukazao na ona imanentisti~ka i dinami~ka stanovi {ta koja idu od Grka, preko Bruna i filozofski vrhune u Spinozinom shvatawu prirode kao *Causa sui*. To mu omogu}ava da konsekventno pretpostavi da je priroda izvorno, ili iskonski, produktivna jer je polarna ili podeqena u sebi. [eling je na toj osnovi mogao sna`no da naglasi ono stanovi {te u evropskom mi {qewu koje prirodu razume kao dinami~ki proces, apsolutni produktivitet, kao "tvoriteqicu" a ne kao "mrtvu kladu" (E. Bloh). Priroda je ovde definitivno mi {qewa kao apsolutna delatnost i svoj vlastiti zakonodavac. Ovo stanovi {te ima svoje najdirektnije utemeqe-we u teoriji polarnosti, dvojstva svake stvari i kretawa. Polazi se od toga da u prirodi potoji izvorni duplicitet: svet je apsolutno produktivan zato {to je apsolutno podvojen ili podeqen u sebi. Prirodno zbivawe i razvijawe razume se kao doga|awe iz sebe (*Causa sui*), odnosno kao samodovoqna objektivna dijalektika. U tom po~etnom ali i temeqlnom naporu ove misli nalazi Zaje~aranovi} poseban zna~aj [elingu u istoriji dijalekti~kog mi {qewa.

Dijalekti~ko zbivawe va`i za prirodu u celini ali i vi {e, za celokupnu stvarnost. U tome se posebno nagla}ava produktivitet genija koji proizvodi svet umetnosti. I ta proizvodwa se odvija po unutra{woj nu`di i logici same stvari prirodnog i qudskog u ~oveku. Zato se ova koncepcija dijalektike realiteta i umetni~kog stvarawa pribli`ava po zahtevu apsolutnoj dijalektici totaliteta {to je moglo da afirmi {e onaj produbqeni zakqu~ak da se u razumevawu nema~ke klasi~ne filozofije stvarnost mo`e prikazati kao kolevka koja se sama quqa. Najuzbudqiviji element [elingove dijalekti~ke koncepcije Zaje~aranovi} zato i nalazi u tome {to je dijalektici prirode pronajen anologon u jednom momentu qudske prakse. To je umetnost. Kao {to priroda iz sebe proizvodi mno {tvo likova realiteta, tako i duh, a pre svega kreiraju}i duh, u umetnosti proizvodi mno {tvo likova i to iz sebe a ne po spoqa {wem uzorku. U tome, kao i u produbqenom istra`ivawu mita i iracionalnog Zaje~aranovi} nalazi nove i netipi~ne slojeve [elingove misli. On je me|u prvima u nas skrenuo pa`wu na one slojeve [elingove filozofije koji izlaze iz racionalisti~kog horizonta nema~ke klasi~ne filozofije i vode razumevawu iracionalnog i egzistencijalnog.

2.4. Hegelova spekulativna dijalektika totaliteta po~iva na stavu, koji je konsekventno izveden iz ukupnog ranijeg

razvoja nema~ke klasi~ne filozofije, da stvarnost postoji kao sveop{ta povezanost i uslovenost svih pojava, procesa i delovanja. Iz dubokog razumevanja prethodnih tipova dijalektike Hegel je izgradio univerzalnu dijalektiku~ku poziciju koja se mo`e najbolje razumeti kao uop{tavawe dijalektike istorijskog zbivanja. Ova dijalektika dobija formu postojawa i razvijawa duha i ima u sebi dve svoje konstitutivne strane: prirodu kao "ivo neposredno postojawe" i samu istoriju~oveka kao "postojawe koje zna i koje sebe posreduje". Tu je oigledno na delu povezivawe i prevladavawe Fihteove subjektivne dijalektike i [elingove dijalektike realiteta. Hegelu je istinski stalo do toga da otkrije zakonitost istorijskog zbivanja (ili ivota) da bi tu spoznatu zakonitost mogao da pro{iri na celinu univrsuma i celinu mi{qewa. Zato se ova dijalektika i pojavuje kao dijalektika totaliteta.

Dijalektika totaliteta nastala je, kao i kod Fihtea, na razumevanu~ovekovog dru{tvenog ivota i realnog istorijskog kretawa koje se razume kao rad borbe interesa i mukotrpnog osvajawa svesti o slobodi a ne kao poqe sre}e. Preko analize rada ova dijalektika se neprikriveno povezuje s Fihteovom dijalektikom. Delatnost rada shvata se kao bitno odre|ewe~oveka i na~in wegovog razvoja i samoprevladavawa. Tu Zaje~aranovi} nalazi bitnu intenciju dijalektike kod Hegela: shvatiti~oveka kao bi}e koje treba da postane ono {to nije i da ne bude ono {to jeste. Ali i svet u celini je shva}en kao dijalektiki proces samoproizvo|ewa apsolutne ideje kao {to je istorija shva}ena kao stvarala~ka delatnost svetskog duha. Istina, ne previ|a se ovde Hegelov metodi~ki dualizam koji razlikuje prirodno i istorijsko zbivanje. Hegel je ve}u pa`wu posvetio dijalektici razvitka duha (obi~ajnost, moral, religija, istorija, znawe). Ali ideja apsolutne dijalektike totaliteta va`i i onda kad se u prikazu prirode odbija wena istinska razvojnost jer tu Hegel zapravo samo ho}e da nametne zadatak mi{qewu da sagleda specifi~nost i samostalnost duhovnog sveta u odnosu na prirodu. Po Zaje~aranovi}u on je u tome oti{ao ne {to daqe jer je "preo{tro" razdvojio prirodni i duhovni svet. No, ove dve sfere sveta ispak ostaju na~elno jedinstvene: celokupnom stvarno{ }u vlada nemir negativiteta, kretawe i ni{tewe iz sebe. To ni{ta koje je konstitutivni deo sveta i svake stvari nije tek neko ni{ta nego je to ono {to stvar ni{ti, odnosno prevladava postoje}e.

Hegelova dijalektika~ka koncepcija dobila je ne samo univerzalni nego i razvijen i teorijski obrazlo`en lik, iako sadr`inski uglavnom na materijalu istorijske stvarnosti. Po

tome je ova dijalektika u daqem razvoju dijalekti~kog mi { qewa mogla dobiti zna~aj "osnovnog oblika svake dijalektike" (K. Marks) i to uprkos mistifikovanom liku u kome se ona prikazuje.

3. Ovo istra`ivawe razvoja i tipova dijalektike u nema~koj klasi~noj filozofiji uverqivo je ukazalo na raznovrsnost i komplementarnost dijalekti~kih koncepcija, na wene velike misaone mogu}nosti i povezanost s bitnim istorijskim i misaonim tokovima epohe. Zaje~aranovi}u je bilo posebno va`no da poka`e kako se u nema~koj filozofiji dijalektika uvek izvodi i razume iz nekog oblika qudske delatnosti. Taj oblik (znawe, delovawe, umetni~ko stvarawe, rad), koji uzet sam za sebe jeste parcijalan ali nu`an izraz qudskog na~ina bivstvovawa us vetu, mo`e poslu`iti kao model razumevawa qudske prirode u celini ali i odnosa ~oveka prema prirodi u celini, a u krajwem slu~aju i kao model za razumevawe stvarnosti u celini.

Zaje~aranovi} nije u svom istra`ivawu propustio da uka`e i na neke bitne granice dijalektike u nema~koj klasi~noj filozofiji, svakog tipa posebno ali i dijalektike nema~ke filozofije u celini. Kantovoj dijalektici on prime}uje najpre to { to se zaustavila na "skepti~kom modelu", ~ime je sebe ograni~ila jer se tako mo`e do}i samo do negativnih rezultata (dijalektika privida i antinomija). Fihteova dijalektika se, istina, pojavquje kao "heuristi~ka metoda" ali samo za svet pojava na kojima deluje subjekt ali ne mo`e da dopre do tuma~ewa realiteta. [elingova i Hegelova dijalektika te`e da se pro{ire na celokupnu stvarnost i apsolut ali, po Zaje~aranovi}evom mi { qewu, u tome nisu dosledne. [eling mu izgleda vi {e "stihijni dijalekti~ar" koji dijalekti~ko zbivawe u realitetu pretpostavqa ali ga ne obja {wava sistematski i celovito niti same kategorije dijalektike (protivre~nost, suprotnost, negacija, ukidawe, sinteza) dubqe zasniva. Tek je Hegel ove kategorije u~inio ne samo sadr`ajnim nego i " `ivim" i "teku}im", "pokretnim" i tako dijalektici dao realno znaewe i prevladao wen raniji apstraktni razvoj. I to pre svega time { to je i supstanciju odredio kaos ubjekt, odnosno kao dijalekti~ko samorazvojno i u sebi diferencirano kretawe, dakle kao hod same stvari. Hegelu se zamera { to uprkos tome ne mo`e da se oslobodi zarobqenosti u op {te i apstraktno ("Istina je celina.") i da do}e do realno-posebno i specifi~nog zbivawa stvarnosti. Zato wegova dijalektika ostaje apstraktna i spekulativna dijalektika totaliteta. No, Zaje~aranovi} ne previ}a da je Hegel, time { to je konsekvantno postavio sam dijalek-

ti~ki proces, mogao da bude istinski osnov za snapu { tawe takve dijalektike u wenom daqem razvoju kao i za weno prevo|ewe u op { tu filozofsku metodu i metodu istorijskog delovawa pa i u "algebru revolucije" (pesnik A. Hercen).

4. Gligorije Zaje~aranovi } je svojim delom Dijalektika nema~ke klasi~ne filozofije svakako zaslu`an { to je, zajedno s drugim na { im filozofima toga vremena, odlu~no ukazao na zna~aj dijalekti~kih koncepcija u nema~koj klasi~noj filozofiji i na produktivne razlike me|u wima. Time je skrenuo pa`wu na stvarne emancipatorske mogu}nosti nema~ke filozofije koja je, iako na spekulativan na~in, izrazila stvarna protivre~ja evropskog istorijskog razvoja u novom veku i time mogla da poslu`i kao zna~ajan osnov za rzumevawe protivre~ja u na { em vremenu. Ta svest o zna~aju nema~ke klasi~ne filozofije bila je tim godinama u nas uveliko osvojena i to ne samo u mi { qewu na { ih istaknutih filozofa nego i { ire.²

U podnaslovu ove kwige (Uvod u tipologiju marksisti~ke dijalektike) i u posledwem poglavqu kwige (Tipologija dijalektike) Zaje~aranovi } je nastojao da izvede posledwe konsekvence i granice dijalektike nema~ke klasi~ne filozofije. Osnov za to slu`i mu suo~avawe wenih rezultata s Marksovom analizom i kritikom. Va`no je primetiti da, iako to on nije izri~ito izveo, se jasno pokazuje da je u kritici nema~ke klasi~ne filozofije re~i o granicama koje je u svom razvoju iskazalo marksisti~ko mi { qewe. Zato je Zaje~aranovi } mogao da uka`e i na brojne kontroverze koje su se u razvoju filozofije iskazale povodom dijalektike koja je izgra|ena u filozofskim sistemima nema~ke klasi~ne filozofije (Engels, Lewin, Luka~, Ko`ev, Sartr, jugoslovenska filozofija). Tu se posebno isti~e osvrt na idejno poreklo sporova oko dijalektike prirode i dijalektike istorije a posebno na Luka~evo razumevawe toga spora.

Zavr {etak istra`ivawa koje je ova kwiga prezentira sadr`i instruktivno upozorewe marksisti~kom mi { qu. To upozorewe oslawa se na Marksov kriti~ki stav da dijalekti~ka metoda mo`e biti produktivna, efikasna i nadmo}na samo ukoliko u "pozitivno razumevawe postoje}eg

² Profesor Veqko Kora } je taj zna~aj izrazio precizno: "Spekulativna nema~ka filozofska misao prevodila je ta protivre~ja na jezik nema~ke filozofije i tako se od Kanta do Hegela nema~ka filozofija razvijala kao prava nema~ka teorija politi~ke revolucije u Francuskoj i industrijske revolucije u Engleskoj." Marks i savremena sociologija, Beograd, 1976.

stawa unosi ujedno i razumevawe wegove negacije, wegove nužne propasti", odnosno ako "svaki postali oblik shvata u toku kretawa, dakle i po wegovoj prolaznoj strani". Ovo upozorewe je uvek bilo aktuelno. Danas se lako može konstatovati da su naša teorijska misao, u značajnoj meri, a političke snage našeg istorijskog razvoja, skoro u potpunosti, previjale ovo upozorewe. Posledice toga epohalnog previda su belodane i ne mogu se zabaciti.

Ratko Nešković, Beograd

**DIALECTIC OF THE GERMAN PHILOSOPHY -
TYPOLOGY AND CRITIQUE
(A Recollection of an Early Work of Professor Gligorije Zaječaranović)**

Summary

"Dialectic of the German Classic Philosophy" of professor Gligorije Zaječaranović grew out of a research groundwork which identifies Marxist philosophy as its stem. A research carried out in this work stems from the viewpoint of Marxian penetrating analysis and critique of the German classic philosophy, rather than from the standpoint of any dogmatic and nonproductive Marxist stance. This can be explained by the concrete historical conditions: the research took place in the period when the Yugoslav philosophical thought made a resolute and self-confident step out of its phase of dogmatic closeness and literary poverty to enter its open, critical and research-oriented era. For this reason Gligorije Zaječaranović could rely in his work not only on the Marxian reception of the German classic philosophy, but also on numerous controversial receptions of the dialectical German classic philosophy and dialectics in Marxism. The closing part of the research presented in this book contains an instructive warning to the Marxist thought. This warning relies on the Marxian critical attitude implying that the dialectic method cannot be productive, efficient and superior unless "its positive understanding of the present state of affairs is followed by an understanding of its negation, its imperative destruction", i. e. unless "it perceives each and every existing form in its perpetual flux, that is in the context of its temporariness". Nowadays it is easy to conclude that our theoretical thought has considerably overlooked this warning, not to mention the political forces of our historical development, which have done it almost completely.

Key words: German classic philosophy, dialectics in Marxism, Yugoslav philosophical thought.